

М. М. Кушнір

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

КАТЕГОРІЯ «МЕНШИНА» ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ В ЛІБЕРАЛЬНІЙ ДУМЦІ XIX ст.

Проаналізовано та розглянуто різні аспекти дискурсу щодо категорії «меншини» головних теоретиків та критиків ліберальної думки XIX ст. У висновку показується основна відмінність розуміння «меншини» та необхідності її захисту в XIX та XX ст.

Ключові слова: лібералізм, меншина, свобода.

Важливою міждисциплінарною проблемою останніх десятиліть є дослідження категорії «меншина». Не маючи майже ніякого значення протягом попередніх століть, в XX ст. проблема визначення категорії меншини стає об'єктом наукового аналізу в дослідженнях соціології, психології, політичних і правових вчень, демографії та ін. Якщо спочатку категорія «меншина» була затиснута в етнонаціональних лещатах (релігійних, етнічних, лінгвістичних, національних спільнот тощо), то з часом вона почала набувати нових значень. Прикладом тут може слугувати питання сексуальних меншин, що лише в 70-ті рр. XX ст. потрапляє в публічний простір диспуту та стає однією з нових сфер державної регламентації (мова йде, в першу чергу, про країни Європейського Союзу та Північної Америки).

На даний момент варіативність застосування цієї категорії розширюється, тим самим потребуючи наукового переосмислення її вихідних положень.

Дихотомія «більшості-меншості» на якій і вибудовується наукова рефлексія «меншини» була притаманна науковій думці різних періодів. Особливу увагу привертає XIX ст., коли після двох епохальних історичних подій кінця XVIII ст. – Американської та Французької революцій, починає свою переможну ходу ліберальна ідеологія. Саме теоретики ліберального спрямування, на думку автора, висунули ідеї, внаслідок яких категорія «меншина» на рівні із суспільно-науковою значущістю отримала конструктивістський розвиток при визначенні ключових напрямів державної політики. Отже необхідним є аналіз ідей класиків політичної думки XIX ст., таких як прихильників лібералізму (І. Бентам, Дж. Мілль), так і його критиків (А. Токвіль). Отже, автор ставить наступні завдання: розглянути погляди обраних вчених щодо дихотомії «більшість-меншість» у політичній системі, показати їх ставлення до меншин з точки зору державного захисту; вказати загальні особливості розвитку ліберальної думки XIX ст. з цього питання.

Англійський науковець І. Бентам (1748–1832), один із засновників ліберальної доктрини, у своїй праці «Тактика законодавчих зборів» розглядаючи вплив «більшості-меншості» на роботу представницьких органів, підкреслював необхідність наявності якнайбільшої кількості точок зіткнення народу з парламентом. Бентам виступає за двопалатний парламент, який на його думку, дає змогу більш повно презентувати суспільство, забезпечувати ефективну діяльність. Однією з переваг такого устрою, на думку мислителя, є можливість роз'єднання дворянства та громади, адже «...якщо в державі існують такі могутні привілейовані стани, як, наприклад, дворянство і духовенство, то краще надати їх представникам окреме зібрання, ніж об'єднати з депутатами від народу в одній палаті» (Bentam) [1]. Таке розділення перекикається з поглядами античних мислителів, які розглядали дихотомію «більшості-меншості» у грецьких полісах з точки зору наближення

до влади та економічного статусу.

Важливий аспект, який виділяє І. Бентам – принцип гласності, що полягає у врахуванні законодавцями різних позицій, думок суспільства. Можливість вираження таких думок в політичному просторі, навіть без обов'язкового прийняття, є легітимізуючим чинником, публічним артикулюванням тієї чи іншої групи в соціумі.

Німецький вчений Вільгельм фон Гумбольдт (1767–1835) дотримувався характерної для лібералів XIX ст. позиції максимального обмеження втручання держави у життя індивіда та відповідно створених ним об'єднань, союзів, організацій. Найкраща дія уряду – дати громадянам «...повну свободу, що не усуває жодних перешкод водночас породжує силу та вправність, необхідні для їх подолання» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009) [2, с. 651].

Продовжуючи думку Гумбольдта англійський філософ Дж. Ст. Мілль виступає за індивідуальну свободу та автономію особистості не обмежену державною владою, при цьому визнаючи необхідність окреслення чітких меж останньої. Дж. С. Мілль викриваючи тиранію держави, також застерігає від тиранії більшості, навіть якщо її воля реалізовується законним шляхом. Філософ відмічає: «Суспільство вводить свої закони, і, якщо вони невірні або взагалі стосуються речей, у які суспільству нема чого втручатися, виникає тиранія куди сильніша будь-яких політичних репресій, і хоч справа не доходить до крайнощів, але вислизнути від покарань важче, вони проникають у деталі життя набагато глибше і поневолюють саму душу» (St. Dzh. Mill', 2001) [6]. Таким чином «Народ може захотіти придушити частину своїх громадян, і потрібно захиститися від цього, як від будь-якого зловживання владою» (St. Dzh. Mill', 2001) [6]. І хоча даним принципом Мілль захищав та обстоював, перш за все, свободу та особистий простір індивіда, перед лицем «всемогутнього Левіафана», необхідно говорити про це в дещо ширшому контексті. Вибудовується одна із підвалин майбутнього дискурсу щодо ролі та місця меншини в суспільстві. Саме обґрунтування та розробка принципу соціального-правового захисту тих, хто не розділяє та не сприймає загальні ідеали, які найчастіше виражають позицію не всього суспільства, а лише його більшості, дала можливість в XX ст. підняти на новий рівень дискурс щодо меншин, які стали невід'ємною частиною політичної парадигми.

Прогресивні для свого часу погляди філософ висловив і щодо положення та ролі молоді і дітей в суспільстві. Мілль обстоює захист цих категорій населення в зворотному напрямі, через втручання уряду, так як у випадку з ними «...підвалини принципу laissez-faire просто розвалюються...» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009) [2, с. 661]. Звичайно мова не йде про абсолютний контроль останніх з боку держави, а лише про недопущення в такому об'ємі батьківської влади, що «... може стати об'єктом надуживань, як і будь-яка влада...» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009)

[2, с. 661]. Означене питання прямо перетинається із сьогоднішньою проблемою «adulthood» («влада дорослих над дітьми») – дискримінаційною практикою, яка має місце в соціально-культурному житті різних географічних просторів.

Нерівне положення чоловіків та жінок Міллз пояснює несправедливою побудовою суспільства. На відміну від дітей, які не можуть в повній мірі самостійно мислити та приймати серйозних рішень, жінки здатні оцінювати свої інтереси, як і чоловіки, проте, на думку філософа, «... закон робить усе, що придбала жінка власністю чоловіка – адже примушуючи її жити з ним, він силує її коритися майже необмеженій моральній і навіть фізичній тиранії... тоді є певні підстави вважати, що кожен вчинок дружини здійснений під примусом...» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009) [2, с. 661]. Для відновлення справедливості жінки повинні мати «... абсолютний контроль, як і чоловіки, над своєю особою...» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009) [2, с. 661].

Англійський філософ та соціолог Л. Гобгауз розглядає лібералізм як форму протесту спрямовану проти сучасної держави, яка ґрунтується на авторитарних началах. Це є початком наступу свободи, однієї з основ лібералізму, на державну систему, яка тримає людину в кайданах «безправності». Вчений аналізує значення різних свобод в історичному поступі змін спричинених ліберальним вибухом, зокрема: громадянську, особисту, фінансову, соціальну, економічну, політичну та ін. види свобод. Показовим є погляд автора на расову та національну свободу. На думку, Гобгауза важливою умовою побудови життєздатного суспільства, що складається з більше ніж однієї нації, є використання емпіричного критерію, за яким загальні принципи свободи повинні застосовуватись до всіх учасників союзу. Найвигіднішим буде те співжиття, де всі групи суспільства мають рівні правові можливості та не зустрічають на своєму шляху будь-яких штучних бар'єрів. Але членство в об'єднанні нерозривно пов'язується з ліберальним принципом, і не може залежати, для прикладу, від походження людини чи її народження. Основним принципом щодо вступу/виходу індивіда з групи є добровільність. У другій половині ХХ ст. даний принцип став об'єктом критики зі сторони комунітаристів, що вбачали в ньому небезпеку формулі, за якою в основі будь-якої спільноти соціальне начало тяжіє над індивідуальним.

Розглядаючи сфери функціонування свободи (перш за все, індивідуальної, приватний простір) та контролю (державна), Гобгауз говорить про симбіоз цих категорій, які не повинні неминуче вступати в конфлікт, адже «... кожна свобода спирається на відповідний її акт контролю» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009) [2, с. 696]. Ідея громадського добра, що спирається на принципи справедливості та гуманності – основа в ім'я якої вирішуються суспільні конфлікти. При цьому, зважаючи на ліберальне начало всіх міркувань філософа, мова не йде про звичайну арифметику: прийняття того рішення, яке підтримує більшість. Так само невірним є і протидія з боку окремих індивідів чи меншості, у разі коли їх позиція суперечить загальній рівності та громадським інтересам в цілому. Виходом є консенсус, аристотелівська золота середина, що опирається на ідею громадського добра, означеного вище. «Сумління суспільства має свої права, так само як і сумління індивіда» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009) [2, с. 696].

Англійський класик соціології Герберт Спенсер у

своїй роботі «Особистість і держава» вказує на небезпеку соціалістичної ейфорії, що охопила в ті часи багату країн. Для вченого картина соціалістичного майбутнього представляється своєрідною формою рабства індивіда над яким буде тяжіти всесильна державна машина. У наростаючій тенденції суцільної регламентації з боку державної влади Спенсер вбачає тотальний наступ останньої на свободу індивіда, заміщуючи тим самим «добровільну кооперацію» на примусову. Прикладом цього, на думку соціолога, може слугувати давньогрецький поліс, в якому громадянин не належав ані собі, ані родині, а цілковито – місту.

Полемізуючи з прихильником Т. Гоббса позитивістом Дж. Остіном Спенсер намагається розв'язати незаперечне право більшості, як беззаперечний принцип розвитку суспільства. Вчений доводить, що даний принцип є в більшій мірі умовною конструкцією, яка застосовується лише у відомих межах. Якщо розглядати членство в різних асоціаціях, як модель превалювання більшості над окремими індивідами, то Спенсер наголошує, що «члени асоціації зобов'язуються особисто для себе підкорятися волі більшості у всіх справах, що стосуються виконання цілей, заради яких вони вступили в спільноту, але не через інші цілі» (Spenser) [5].

Німецький демократ Юліус Фребель, розвиваючи ідею загальної волі, що складається із волі всіх громадян, вказував на необхідність прийняття будь-яких рішень в масштабах суспільства більшістю голосів. При цьому меншість не повинна дискримінуватись шляхом відмови від своїх переконань та цілей. Вона лише повинна відмовитись від практичної реалізації своєї ідеї доти, поки не зможе набрати потрібної кількості голосів та переконати у необхідності такого рішення.

Проблему реалізації принципу більшості в демократії розглядав і французький вчений Алексіс де Токвіль. Досліджуючи механізм американської політичної системи він зазначає, що «основою демократичних форм правління є неподільна влада більшості. «Проте цілком зрозуміло», – вказує Токвіль, – «що дотримання цього права більшості природним чином збільшується або зменшується в залежності від єдності чи роздробленості народу. Коли націю роздирають непримиренні інтереси, то про виключне право більшості часто забувають, оскільки підкорятися його волі занадто болісно» (Tokvil' 1992, р. 194-195) [7, с. 194-195]. Одну з основних небезпек демократії Токвіль вбачає в надмірній рівності, яка змінює сам процес суспільного мислення у бік все більшої орієнтації індивіда на масу та ігнорування думки іншого – безпосереднього учасника процесу діалогу та взаємодії. Вчений спостерігає це на прикладі Америки. «По мірі того як громадяни стають більш рівними..., зростає їхня схильність довіряти масі... У часи рівності люди не мають жодної віри одне в одного, через їх подібність, але ця подібність призводить до того, що вони готові беззастережно довіряти суспільній думці, бо їм здається, що, оскільки всі вони однаково обізнані, то істинною думкою є думка більшості, і щодо цього в них не виникає жодних сумнівів» (Manan 2005, р. 200) [4, с. 200].

Один із ідеологів соціал-лібералізму Томас Грін в умовах кризи більшості ліберальних концепцій та набираючого обертіїв соціалістичного світобачення, розумів необхідність трансформації класичного лібералізму. Все більший розрив між індивідом та державою, яка керується принципом «laissez-faire» (нічний сторож) майже не впливала на процеси, що

відбувалися у суспільстві, не виправдав надій теоретиків лібералізму. Усунення держави як діяльного суб'єкту з авансцени, в першу чергу економічного життя, особливо загострило питання соціальної несправедливості: неспроможності цілих груп та верств суспільства конкурувати за гідне життя. Така картина, що відповідала популярній тоді концепції соціал-дарвінізму з її приматом боротьби за існування в соціальному просторі, мала багато вад.

Томас Грін повертає державу як активного учасника життя суспільства, що повинна підтримувати ідеали справжньої свободи. Ідеалом останньої являється «...максимальна спроможність для всіх членів людського суспільства досягти найбільшого і найкращого» (*Liberalism: Anthology. Second edition, 2009*) [2, с. 682]. Вчений прагне переосмислити категорію свободи, головної опори лібералізму, одним із перших розмежовуючи, її негативний та позитивний вимір. «Ми маємо на увазі не тільки свободу від обмежень і примусу. Ми маємо на увазі не просто свободу чинити як нам заманеться, байдуже, чого саме нам хочеться. Ми маємо на увазі не свободу, якою може тішитися одна людина або якась група людей коштом втрати свободи для решти людей. Говорячи про свободу як про те, що має таке неопіненне значення, ми розуміємо під нею здатність або спроможність робити щось або тішитися чимсь вартим, щоб його робили й тішилися ним, причому це щось можна робити й тішитися ним разом з рештою людей...» (*Liberalism: Anthology. Second edition, 2009*) [2, с. 681].

Томас Грін вбачає у державі інструмент, який може забезпечувати не лише свободу індивідів окремо, а суспільства в цілому та не допускати ситуації, коли «...піднесення небагатих спирається на деградацію більшості» (*Liberalism: Anthology. Second edition, 2009*) [2, с. 682].

Висновки. У XIX ст. теоретики лібералізму продовжили відстоювати цінність свободи, трансформуючи її розуміння. Одним із проявів свободи стало визнання можливості меншості захиститись від насадження більшістю своєї волі. Акцентування вчених на необхідності розроблення в політичній системі практичних рекомендацій щодо захисту меншин запустило механізм публічного визнання останньої.

Відмінність підходів у розумінні категорії «меншин» у XIX та XX ст. полягає в тому, що наукова думка, в тому числі ліберальна, аж до XX ст. не розглядала меншину як цілісну одиницю з притаманним лише їй набором ознак. У XIX ст. вона [меншина] ще виступає переважно, як ситуативна, не організована або ж просто уявна група людей. Такі меншини притаманні будь-якій соціально-політичній системі в якій відносно рішень, що впливають на розвиток суспільства, завжди є сторони «переможців» та «переможених». Ліберали одними з перших звернули увагу на проблему демократичних процедур, в яких принцип вирішення більшістю голосів нагадував нову форму політичного насилля над тими хто виступав проти. Поза увагою залишалися меншини, наприклад, етнонаціональні, які в силу прийняття світовою спільнотою у XX ст. принципів багатоманітності, мультикультурності, плюралізму, стали невід'ємними суб'єктами політичних процесів.

Отже різний об'єм прав та ступінь визнання тих чи інших груп формують і різне смислове навантаження.

Держава під натиском лібералізму втрачає монопольний вплив на суспільство, визнаючи примат права індивіда. Розробка концепції соціальної держави, 20

чому сприяв, в тому числі, соціал-лібералізму не порушує цієї ідеї. Подальша розробка і переосмислення принципів ліберальної ідеології дала можливість у XX ст. трансформувати категорію «меншина», зробивши її однією із центральних проблем дослідження гуманітарних наук.

Бібліографічні посилання

1. Бентам І. Тактика законодательных собраний [Электронный ресурс] / И. Бентам // Издательство «Социум»: интернет-ресурс. – Режим доступа: http://www.sotsium.ru/books/37/38/bentham_parliament.html#xgl5
2. Лібералізм: антологія. 2-ге видання. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоסקип» 2009. – 1128 с. – («Політичні ідеології»).
3. Либерализм Запада XVII–XX века / под ред. В. В. Согрина – М.: Институт всеобщей истории РАН, 1995 – 228 с.
4. Манан П. Интеллектуальная история либерализма / П. Манан – К.: Дух і літера, 2005. – 216 с.
5. Спенсер Г. Личность и государство [Электронный ресурс] / Г. Спенсер // Издательство «Социум»: интернет-ресурс. – Режим доступа: http://www.sotsium.ru/books/90/79/spencer_person%20and%20state.html
6. Ст. Дж. Милль Про свободу: Есе / Дж. С. Милль – К.: Основи, 2001. – 463с.
7. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке: Пер. с франц. / А. де Токвиль – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.

Кушнір Н. Н. Категория «меньшинство» как объект научного анализа в либеральной мысли XIX в.

Проанализированы и рассмотрены различные аспекты дискурса по категории «меньшинства» главных теоретиков и критиков либеральной мысли XIX в. В заключении показывается основное отличие понимания «меньшинства» и необходимости ее защиты в XIX и XX в.

Ключевые слова: либерализм, меньшинство, свобода.

Kushnir M. M. Category of «minority» as an object of scientific analysis in the liberal thought of the XIX century

Analyzed and discussed various aspects of the discourse on the category of «minority» main theorists and critics of the liberal thought of the XIX century. In conclusion, the main difference is shown understanding of the «minority» and the need to protect it in the XIX and XX century.

Keywords: Liberalism, minority, freedom.

References

- Bentham I. *Taktika zakonodatel'nyh sobranij* [Tactics legislatures], viewed: http://www.sotsium.ru/books/37/38/bentham_parliament.html#xgl5
- Liberalizm Zapada XVII–XX veka*, 1995 [Western liberalism XVII–XX century], Institut vseobshhej istorii RAN publ, M.
- Liberalizm: antologija. 2-ge vidannja*, 2009 [Liberalism: Anthology. Second edition], VD «Prostir», «Smoloskip» publ, K.
- Manan P., 2005. *Intelektual'na istorija liberalizmu* [Intelligent history of liberalism], Duh i litera publ, K.
- Spenser G. *Lichnost' i gosudarstvo* [Personality and the state], viewed: http://www.sotsium.ru/books/90/79/spencer_person%20and%20state.html
- St. Dzh. Mill', 2001. *Pro svobodu: Ese* [About freedom: ese], Osnovi publ, K.
- Tokvil' Aleksis de., 1992. *Demokratija v Amerike* [Democracy in America], Progress publ, M.

Надійшла до редколегії 17.05.2013